

և յիշատակ անջինջ բարեմիտ. հեզահոգի, քաղցր և հանդարտ կուսակրօն տէր Յակոբ արի և քաջ կրօնաւորին. որ մեծաւ փափագանօք և յօժար սրտիւ ետ գրել զսա ի հալալ արդեանցն, և յարգար վաստակոցն զոր տէր աստուած բարով վայելել տացէ և ընդ երկայն ատուրս ամէն: Բայց գրեցաւ գիրս թվին Ռկէ (1618) Յունիս ԺԹ (19) աւուր յամառնամտի. դուռն սուրբ. Նիկողայոս սքանչելագործի. որ կայ յԱտրանու դուռն ի քաղաքն կոստանդինուպօլիս ձեռամբ թէրավարժ գրչի Լէհցի Սիմէոն դպրի»: Եւ յարգար վաստակոցն զոր տէր աստուած բարով վայելել տացէ և ընդ երկայն ատուրս ամէն: Բայց գրեցաւ գիրս թվին Ռկէ (1618) Յունիս ԺԹ (19) աւուր յամառնամտի. դուռն սուրբ. Նիկողայոս սքանչելագործի. որ կայ յԱտրանու դուռն ի քաղաքն կոստանդինուպօլիս ձեռամբ թէրավարժ գրչի Լէհցի Սիմէոն դպրի»:

«Արդ աղաչեմ գհանդիպողդ անմեղադիր լինել գրիս յանարամարութեան և սղալանաց. զի յօրինակին տէրն զընալու էր. վասն այն ի տվէ և ի գիշերի անձանձիր նստելով նօտրեցի զսա բազմամբ փութով և շտապով. այս է, զայս ԺԳ (14) տետրս, ի Ժ (10) օրն, աղաչեմ անմեղադիր լինել համարձակութեանս, և սրտի մտօք յիշման արժանիս համարել զստացող սորին վերոյ ասացեալ աստուածահաճոյ և սրբասէր Տէր Յակոբ յաբեղայն. և զծնօղսն, և զամենայն աւրեան մերձաւորս, և զիս զանարժան զծողս, և որք զմեզ յիշեն յիշեալք լիցին օրն աներեկին. ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ որ է արհնեալ յաւիտեանս ամէն: Հայր մեր որ յերկինս սբ. եղիցի»:

Ասկէ զատ սոյն ձեռագրին էջ 327բ կայ գրչէն քերեցող յիշատակարան մը:

«Արդ գրեցաւ խրատու բանքս ի նեղութեան ժամանակս որ ի քաղաքէ քաղաք շրջագայի, և ի բանդն քրդմնէի խելքս ի գլուխս ոչ ունէի. և ես ի փախուստն որ առնէի և Բ (2) շաբաթ աւր մի աւելի մինչեւ գիրքս որ կատարեցի. ի դռնէն ի դուրս ոչ կոխեցի, և այս տանջանքս որ քաշեցի. մի թէ գէմ գայ դատաստանի, աւր մի քանի որ այլ կացի ապա աւուր մի կատարեցի, և իմ եղբայրք և սիրելիք յո(է)ր և Յակոբ եղբայր. մի ձանձրանար ոչ չարչարանքս. որ իմացար. անմեղադիր յուշ մնալու ձեռամբ սուտանուն Միքայէլ: Թվին Ռկթ (1620) Յունիսի Գ (3) օրն»:

(Սիմէոն Լեհացիի պատկանող յիշատակարանը հրատարակած է համառօտութեամբ Հ. Ա. կինեան, առնելով Տէր Աւետիսեանի ցուցակէն):

Գրախօսուած այս հատորին ետեւը Հ. Ա. կինեան մեծ աշխատութեամբ աւելցուցած է օտարամուտ բառերու բացատրան մը, ինչպէս նաեւ գործին ամենակարեւոր մասը՝ յատուկ անուանց ցանկը: Էջ 485-493 գերմաներէն համառօտադրութիւն մըն է նիւթին: Իսկ հատորը կը բաւկուի Սիմէոն դպրի իսկագրին արտատպութեամբ որուն բնատիպ ծառայած է Լվովի համալսարանի թիւ 58 ձեռագիրը որ նոյն իսկ Սիմէոնի ուղեգրութիւնն է: Հ. Ա. կինեանի այս գործը շատ կարեւոր է և մեծապէս գնահատելի:

Յ. ՔՐԻՍՏԵԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ

Մ Ր Զ Ի Ի Ն Ն Ե Ր Ո Ւ Հ Ե Տ

Արեւոտ օր մը զիտա՞ծ էք մըջիւններու բոյն մը, ի՞նչ եռուղեռ կայ հոն, անդու աշխատանք, լուռ երթուղարձ, կարգ ու կանոն մը պիտի դարնէ անմիջապէս ձեր աչքին. ո՞մանք տան մաքրութեամբ կը ըզրաղին, ուրիշներ աւարով լի տուն կը դառնան եւ մի քանիներ ալ նոյն տան մուտքը կը պաշտպանեն. մարդկային ընկերական կատարեալ կեանքն է որ հոն կը տիրէ: Ռամիկը շատ ուղիղ կերպով բաժնած է թագուհի, զինուոր, եւ գործաւոր

մըջիւններ, զիտութիւնն ալ դայն կը հաստատէ:

Փրօֆ. Կէյթըլ մըջիւններու ներքին կեանքին եւ անոնց զանազան տեսակներուն վրայ խօսելով կ'ըսէ՝ զինուոր մըջիւնները գործաւոր մըջիւններէն կը զանազանուին իրենց խոշոր գլուխով եւ մեծկալ ժանիքներով. եւ թագուհիէն՝ իրենց փոքր եւ ցամքած սերմնարանով: Այս տեսութենէն վերջ, նա փորձերով ցոյց կ'ուզէ տալ թէ իրականին մէջ թէ՛ զինուոր եւ թէ՛ գոր-

ծաւոր մըջիւնները՝ էգ մըջիւններ են որ յայտնի կը տեսնուի նոյն իսկ իրենց գործառնութենէն, իրենց պաշտօնէն, ինչպէս է օրինակ, ձաղերը խնամելու դայեակի պաշտօնը:

Թագուհի մըջիւնի մը ձուարերութեամբ առաջ եկած զինուոր եւ գործաւոր մըջիւններու տեսակին շուրջ երկու կարծիք կայ. Ա. կարծիքին համեմատ զինուոր կամ գործաւոր մըջիւնի զանազանութիւնը ձուարէն կախում ունի. այսինքն է թագուհին եթէ զինուորի ձու ածէ՝ զինուոր մըջիւն կ'ունենանք, գործաւորի ձուէն՝ գործաւոր: Բ. կարծիքով՝ Մըջիւններու տեսակը եւ զանազանութիւնը ոչ թէ ձուէն այլ այդ ձուերէն ելած թրթուրներուն մատակարարուած սնունդէն կախում ունի: Այս երկու կարծիքներն ալ մասամբ միայն ուղիղ են: Դիտուած է որ երիտասարդ թագուհիի մը առաջին դրած ձուերէն, որոնք մէկ արուէ մը բեղմնաւորուած են՝ գործաւոր մըջիւններ կը ծնանին եւ ասոնք երկու շարաթուան կարճ կեանք մը կ'ունենան եւ կ'ըսուին « փոքր գործաւորներ» . այս առաջին ձուերէն կարելի չէ սովորական զինուոր կամ գործաւոր մըջիւններ ունենալ. ասիկա՝ առաջին կարծիքէն մաս մը կը հաստատէ:

Իսկ գալով երկրորդ կարծիքին, որ սնունդէն առաջ կը բերէ զինուոր եւ գործաւոր մըջիւններու զանազանութիւնը եւ տեսակը հետեւեալ հաւանական փորձերով կը հաստատուի ըստ Փրօֆ. Կէյթըլի:

Թագուհիի մը երկրորդ ձուարերութենէն՝ ուղած մըջիւննիս կրնանք առաջ բերել. զինուորը իր խոշոր գլխով միայն կը զանազանուի, որ է ըսել՝ քիչ մը աւելի աճում առած է քան գործաւորը, եւ դիտուած է թէ ա՛յն մըջնարանին մէջ ուր առատ է սնունդը, հոն թիւով աւելի են զինուորները: Սակայն հոս չի լինար խնդիր. սնունդներու մէջ եւս զանազանութիւն կայ. թագուհին տարւոյն մէջ շատ անգամ ձուարերութիւն կ'ունենայ. այն ձուարերութիւնը որուն ժամանակ բընութեան մէջ հեղուկ չաքարեղէն չի գըտ-

նուիր ծաղիկներու չղոյութեան պատճառաւ, այդ եղանակին թրթուրները կը կերակրուին որդերով, մսեղէնով եւ կամ կարծր սնունդներով, սոյն թրթուրներէն ամբողջովին զինուորներ կ'ելլեն. մինչդեռ այն եղանակներուն մէջ՝ ուր ծաղիկներ կան, եւ քաղցր պտուղներ, որով առատ է չաքարեղէնը, այդ եղանակին հանդիպած թրթուրները գործաւոր կ'ըլլան:

Ի՞նչ է այս եղելութեան պատճառը: Գործաւոր մըջիւնները զանազան կերպերով կը կերակրեն իրենց թրթուրները. անոնք անոյշ հիւթը իրենց բերանը առնելով մէկ մէկ կաթիլ կը դնեն թրթուրներուն բերանը. ասով շատ թրթուրներ կը սնանին բայց քիչ սնունդ կ'առնեն. որով աճում չեն ունենար եւ չեն աճիր նաեւ իրենց գլուխն ու ժանիքները. ուստի այդ թրթուրներէն գործաւոր մըջիւններ առաջ կու գան: Մինչդեռ այն եղանակին ուր չաքարի հիւթ չկայ, դայեակ մըջիւնները որդու նման միջատիկներ կը դառնան, զորս առանց բաժնելու կը ձգեն թրթուրներուն առջեւ եւ անոնք առատութեամբ, երբեմն ժամերով կ'օգտուին այդ որսերէն եւ ասով շատ աճում կ'ունենան. որով այս թրթուրներն ալ զինուորներ կ'ըլլան:

Փրօֆ. Կէյթըլ այս կարծիքը փորձով մ'ալ հաստատել ուզեց: Նա մըջիւնի մը բոյնին առատ ճաղարի եւ գորտի արիւն մատակարարեց (—հեղուկ սնունդ, բայց մսեղէն) ուրիշ բոյնի մը առատ՝ չաքար-ջուրի մէջ թաթխուած հացի կտորներ (—կարծր սնունդ, բայց հեղուկ չաքարեղէն): Տասը ամիս սոյն փորձերը կրկնելով՝ նա տեսաւ որ այդ երկու բոյներուն մէջ գործաւոր մըջիւնները կը բազմանա-

1. Դիտելու է որ մեղունքն ալ ասոր նման երեւոյթ մը կ'ունենան իրենց ձուարերութեան մէջ. եթէ փեթակի մը մըջիւնները լաւ դիտենք, պիտի տեսնենք որ բոլորն ալ նոյն մեծութեամբ չեն, և այսօր գիտութիւնը շատ որոշ կը ցուցնէ, թէ խոշոր մըջիւններու մէջ դրուած ձուերը բոլորն ալ արու մեղունք կ'ըլլան. ուրիշ մեղունքներու մէջ տեղի է և հաւանօրէն սնունդի ալ (և ոչ թէ ձուի տեսակը) որ մեղուն արու կ'ընէ: Ասիկա մըջիւններու՝ սնունդէն ունեցած տեսակին զանազանութեան կարծիքը աւելի հաւանական կը դարձնէ:

յին, մինչդեռ ուրիշ բոյնի մը առատ միս մատակարարելով, զինուոր մը ջիւղները բազմացան: Այս ամենէն հետեւեցուց թէ միսը միայն զինուոր մը ջիւղներն առաջ կը բերէ:

Բայց որովհետեւ մը ջիւղները իրեն բնական վիճակին մէջ աւելի առատութեամբ չաքարի հիւթ, մեղր կը գտնեն քան թէ մսեղէն սնունդ, այս պատճառաւ մը ջիւղներն մէջ աւելի գործաւոր մը ջիւղ կը գտնուի քան թէ զինուոր մը ջիւղն:

Փրօֆ. Կէյթըլ մը ջիւղներու սնունդը փոփոխելով միջին տեսակ մը ջիւղն մ'ալ ձեւացուց, նա սովորական սնունդէն զատ երբեմն չաքարեղէն եւ երբեմն մսեղէն տը-

ւաւ անոնց եւ յանկարծ խանդարեց անոնց սնունդը զանազան միջոցներով եւ այսպէս ունեցաւ խառնուրդ մը նոր տեսակ մը ջիւղնի 3, 5 հզմ. երկայնութեամբ զինուորին եւ գործաւորին միջեւ. (սովորական զինուորին մեծութիւնն է 4. 5. հզմ. իսկ գործաւորին մեծութիւնը՝ 2. 5. հզմ.): Այս փորձն ալ կը հաստատէ մը ջիւղներու մէջ տեսակը սնունդէն առաջ կու գայ:

Ահա թէ բնութեան մէջ ինչ քաղտնիքներ կան որոնք Աստուծոյ անսահման իմաստութիւնը կը ցոլացնեն. մարդս դեռ չատ ետ է այս փոքր կենդանիներու կեանքին եւ գործունէութեան գիտութեանը մէջ:

ՍԱՐԴԵՐՈՒ ԵՂԱՆԱԿԱՅԻՆ ԳԱՂԹԸ ԹՈՒՉՔՈՎ

ԱՂԱՆՏԵԱՆ ՈՎԿԻԱՆՈՍԻ ՎՐԱՅԷՆ

Գարնան եւ աշնան եղանակներուն, սաւառնորդները, հազար եւ աւելի մեղր բարձրութեանց վրայ, հանդիպած են եւ կը հանդիպին բազմաթիւ սարդի խումբերու, որոնք օդին մէջ կը թափառին երկար թելերէ կախուած:

Առաջին անգամ այս երեւոյթը շատ տարօրինակ երեւցած է. Պեռնարտ միջատաբանը այս նոր երեւոյթը լուրջ կերպով սկսաւ ուսումնասիրել եւ զայն այսպէս կը բացատրէ:

Գարնան եւ աշնան եղանակներու ընթացքին օդը գեղեցիկ եւ բարեխառն կ'ըլլայ, սարդերը կը մագլցին ծառերու կատարը եւ կ'ոնակնին դէպի վեր կը սկսին հիւսել ոտքերով վեր մղելով իրենց նուրբ թելը: Տաք օդի հոսանքները որ երկրէս վեր կը բարձրանան, իրենց հետ կը քշեն կը տանին այդ բարակ թելերը, որոնք երբ բաւական բարձրութեան մը կը հասնին բաւականաչափ ուժ մը կը ստանան իրենց հետ քաշել տանելու սարդ մը, այսպէս սարդերը կը քաշուին իրենց ձգած թելէն եւ կը սկսին վեր բարձրանալ, ուր կը

մնան մինչեւ որ օդերը տաք են, երբ կը սկսի ցրտել կրկին երկիր կը դառնան:

Երբեմն կը պատահի որ, երբ որոշ բարձրութեան մը վրայ են, այս սարդերու խումբերը օդին մէջ կը հանդիպին, օդի սատիկ տաք հոսանքներու որոնք զիրենք կը քշեն կը տանին, իրենց սովորական բընական տեղերէն շատ հեռուներ, եւ երբեմն ծովեր կ'անցնին, այսպէս կը կատարուի սարդերու եղանակին զաղթը թռիչքով շատ հեռաւոր երկիրներ:

Մեջատաբանները Ամերիկայի եւ եւրոպայի մէջ 60 տեսակ նոյնազգի սարդեր համբաւ են. շատ հաւանական է, եւ կարելի է հետեւցնել, կ'ըսէ նոյն բնագէտը, որ այդ տեսակներու հաւասար գոյութիւնը զանազան հեռաւոր աշխարհներու մէջ արդիւնք է նման դաղթականութիւններու:

Ազլանտեան փոթորկայոյզ ուլկիանոսը կտրել անցնիլ ահագին բարձրութիւններու վրայէն առանց թելերու՝ շատ զարմանալի է, եւ զոր կատարած են եւ կը կատարեն սարդերը սաւառնորդներէն շատ առաջ:

Հ. Մ. Յ.

ՀԱՅԿԱՋԵԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆԻ ՏՕՆԱԽՄԲՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԵԻՐԻ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՄԷՋ

Հայկազեան Բառարանի հարեւրամայ Յորէլեանը (1837-1937), նուիրական ու նշանակալից գէպքերէն է հայ ժողովուրդի կեանքին համար, որ իր հայրենի հողէն անջատուած օտար ափերու վրայ ու օտար երկնքի տակ կը պայքարի դեռ ինքնապահպանութիւնը ճիգերով:

Հայկազեան Բառարանը՝ խորհրդանշէ հայ լեզուի գեղեցկութեան, մաքրութեան եւ զօրութեան, ու նաեւ պահպանակը լեզուով ամբողջ ազգի մը գոյութեան, խանգաւառ տօնախմբութիւն կը պահանջէր:

Սերի Մուրատեան Վարժարանի Տեսչութեան նախաձեռնութեամբ, Բարիզի հայ գաղութին մէջ արծարծուեցան հիացմունքի եւ երախտագիտութեան արտայայտութիւնները հանգէպ հայ լեզուի այդ հսկայ գանձարանին եւ անոր Միութարեան երեք պատկառելի հեղինակներուն:

Տարույս Մայիս 22ին, այդ արգար խանգաւառութիւնը իր լրման հասաւ, երբ ստուար բազմութեամբ լեցուած Պէշքեթմաշլեան սրահը կը թնդար երգի եւ գովեստի աղաղակներով: Ժողովուրդը, գրասէրներ ու երիտասարդ գրողներ՝ յատուկ ոգեւորութեամբ եւ ծաբաւով, չէին դանդաղած, հակառակ անախորժ օդի մը տաղտուկին, սիրով ըմբոշինելու նուիրական տօնախմբութեան մը վայելքը՝ զուտ գիտական: Կը նախագահէր հանգէսին Գրեպ. Գրիգոր պահպանեան վիճակաւոր եպիսկոպոս Գաղատիոյ:

Արտաքին երեք բանախօսներ Պ. Արշակ Զօպանեան, Սիմոն վրացեան, Ֆրէա. Ֆէյաի ներկայացուցին հրաւիրեալ բազմութեան Հայկազեանի կատարած մեծ դերը իրարմէ քիչ տարբեր տեսակետներով նկատած զայն: Պ. Զօպանեան, յստակ տեղեկութիւն տալու համար Միութարեան գրական գործունէութեան մասին, ընդհանուր գծերով ուղեց ցուցնել Միութարի լուսաւոր գէպքին մեծութիւնը, իր Գործին կարեւորութիւնը իբր առաջին շարժում լեզուական, գիտական ու կրօնական մարդերուն մէջ, իր կերտած հայ վերածնունդի վառարանին առաջ բերած փոփոխութիւնը զանազան ուղղութեամբ մեր ազգին ճակատագրին համար: Մի առ մի հաշուեց այն հոյակապ գէպքերը, որոնք

իրենց Հիմնագրին գծած ծրագիրը իրագործելու աշխատեցան. կանգ առաւ Հ. Գաբրիէլ Աւետիքեանի (1751-1827), Հ. Խաչատուր Սիւրմէլեանի (1751-1827) եւ Հ. Մկրտիչ Աւգերեանի (1762-1854) արդիւնաբերած Նոր Հայկազեան Բառարանին վրայ, զոր ներկայացուց իբրեւ աննախընթաց մեծ եղելութիւն մը հայ գրի պատմութեան մէջ. ու անուանեց զայն «հրաւիրական կորոյ հայ բանասիրութեան»:

Պր. Ս. Վրացեան խանգաւառ շէտով ծանրացաւ Հայկազեանի իբր հայ ժողովուրդի քաղաքակրթութեան յայտանիշին վրայ, որով հայ ազգը փաստաթուղթի մը պէս բռնած զայն իր ձեռքը, կրնայ պարծիլ անով զարգացած ժողովուրդներու հոյլին մէջ: Երկը վարգապետաց գործով ունեցանք, ըսաւ, մեր բնիկ լեզուին զուտմը եւ հաստատութիւնը, որ ապա գրաւականեց ուրիշ մեծ գործերու արտագրութիւնը. եւ ապահով հիմը գրաւ ազգային ինքնուրոյն գոյութեան, Ս. Մեսրոպի գործը 14 դար վերջ իր բոլոր մաքրութեամբ եւ գեղեցկութեամբ վերաստուգելով:

Պր. Ֆէյաի երիտասարդ Ֆրանսացի հայադէտը աւելի մասնագէտի լեզուով խօսելով, ջանաց ցուցնել հայ լեզուի Գանձարանին կատարելութիւնը եւ գործին գփուարութիւնը: Յոյց տուաւ թէ 50 երկար եւ տքնաջան տարիներու աշխատութեան մը արդիւնք է ան, բազմաթիւ ձեռագիրներու համեմատական քննութեամբ, նախ նեաց թարգմանութիւնները իրենց բնագիրներուն հետ բազմաթիւ ճշգրէտ համար բառերու իմաստը: Ֆրանսերէն արտայայտուեցաւ, թէ եւ կրնար հայու մը պէս խօսիլ հայերէն, որպէս զի ոչ պէ քան զրկուէր օտար ներկաներէն մասնակցելու մտքով տօնին նշանակութեան:

Վերջաբանը վերապահուած էր Վարժարանի Տեսչ. Սահակ վրդ. Տէր-Մովսէսեանի, որ շնորհակալութիւն յայտնելէ վերջ բանախօսներուն, վեր հանելու համար արժէքը Հայկազեան Բառարանին, մինչեւ այդ թուական մեր մէջ երեւան եկած բառարանական բոլոր ձեռնարկներու պատմութիւնն ըրաւ:

Անոնց մէջ՝ իբր արժէքաւոր գործի՝ խօսե-